

KÁRPÁT-HAZA

SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOL YÓIRATA

2025/ 2. szám

BORDI SÁRA – SIMON CSILLA – SZENTES OLIVÉR

Erdély térségében megfigyelt éghajlati trendek
és a jövőben várható változások a klímaváltozás tükrében

SÜTŐ ATTILA GERGELY

Klímaalkalmazkodás és területiség a Kárpát-medencében és Kelet-Közép-Európában.
A térségbeli országok klímaalkalmazkodási politikáinak klímaszemponútú térérzékenysége

SÜTŐ ZSUZSANNA

Hallgatói immobilitás – a gazdasági megközelítésen túl

GÁSPÁR MILÁN

Többses kötődési módozatok nemzetek, országok és lokális-regionális terek láncolatában:
székelyföldi, partiumi és kárpátaljai hallgatói közösségek komparatív vizsgálata

KRISKA OLIVÉR – RIGÓCZKI GERGELY

A városi tér olvasatai: szimbolikus jelentések és nemzetiségi narratívák Szabadkán

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2025/ 2. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2025/ 2 . szám

KIADJA A NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET
1054 Budapest, Nagysándor József utca 8.

Felelős kiadó: Szász Jenő

Szerkesztőbizottság
Bakk Miklós, Bali János, Benedek József, Csata Zsombor, Farkas György,
Hajdú Zoltán, Kovály Katalin, Lampl Zsuzsanna, Magyar Zoltán,
Nagy Benedek, Nagy Imre, Péntek János, Péti Márton, Pozsony Ferenc,
Rácz Szilárd, Salamin Géza, Schwarcz Gyöngyi, Szilágyi Ferenc,
Szoták Szilvia, Tóth Géza, Török Ibolya, Tőzsér Anett

Szerkesztő
Ress Boglárka

A szerkesztő munkatársa
Bern Andrea, Borbándi Erik

Tördelőszerkesztő
Simon Andrea

Tipográfus
Nádas Zsófia

Nemzetstratégiai Kutatóintézet © 2025, Budapest

Minden jog fenntartva

A kötetben szereplő írások tartalma nem feltétlenül tükrözi a kiadó álláspontját.

TARTALOM

TANULMÁNYOK 6

Bordi Sára – Simon Csilla – Szentés Olivér
Erdély térségében megfigyelt éghajlati trendek
és a jövőben várható változások a klímaváltozás tükrében 6

Sütő Attila Gergely
Klímaalkalmazkodás és területiség a Kárpát-medencében és Kelet-Közép-Európában.
A térségbeli országok klímaalkalmazkodási politikáinak klímaszempon­ tú térérzékenysége 17

Sütő Zsuzsanna
Hallgatói immobilitás – a gazdasági megközelítésen túl 49

Gáspár Milán
Többes kötődési módozatok nemzetek, országok és lokális-regionális terek láncolatában:
székelyföldi, partiumi és kárpátaljai hallgatói közösségek kompara­ tív vizsgálata 64

Kriska Olivér – Rigóczki Gergely
A városi tér olvasatai: szimbolikus jelentések és nemzetiségi narra­ tívák Szabadkán 82

RECENZÍÓ 99

Schwarcz Gyöngyi
A közbirtokossági vagyon és a közösségi szerep értelmezései Székelyföldön –
Recenzió Biró A. Zoltán és Tamás László (szerk.) *Közösségi vagyon – közösségi szerep.*
Székelyföldi erdőgazdálkodás – szempontok, tények, lehetőségek és
Biró A. Zoltán, Sárosi-Blága Ágnes és Tamás László *Elvárások, adottságok, kihívások.*
Erdészek, közbirtokossági vezetők a székelyföldi erdőgazdálkodásról c. műveiről 99

KRISKA OLIVÉR ÉS RIGÓCZKI GERGELY

A városi tér olvasatai: szimbolikus jelentések és nemzetiségi narratívák Szabadkán

1. Bevezetés

A városi terek nem pusztán fizikai környezetként értelmezhetők, hanem olyan társadalmilag létrehozott konstrukcióként, amelyek jelentésrétegei a mindennapi gyakorlatokban, a kollektív emlékezetben és az identitáspolitikai diskurzusokban öltenek testet. Barthes (1986) klasszikus megfogalmazása szerint a város olvasható szöveg, amelyben az utcák, épületek, emlékművek és köztérrel jelölőként és jelöltként működnek. A szimbolikus dimenzió tehát a városi tér egyik alapvető sajátossága: az emberek nem csupán használják, hanem értelmezik és újraértelmezik a helyeket, miközben szimbólumokkal ruházzák fel őket. E folyamat során a város szemioszférává válik, amelyben a szimbólumok a társadalmi és kulturális jelentések hordozóivá lesznek.

Szabadka különösen megfelelő terep e jelenségek vizsgálatához. Népeségnagysága miatt fontos tagja nem csak a vajdasági, de az egész Kárpát-medencei magyar városhálózatnak, továbbá a város többnemzetiségű múltja és jelene, a magyar, szerb, bunyevác és más közösségek együttélése sajátos szimbolikus rétegzettséget eredményezett. Az eltérő nyelvi és kulturális gyakorlatok, a közös és vitatott emlékezhelyek, valamint a szimbolikus térhasználathoz kapcsolódó konfliktusok mind hozzájárulnak a városi identitás diverz létehez. Kutatásunk célja annak feltárása, hogy a szimbolikus terek miként alakítják a szabadkai városi identitást, és hogyan jelennek meg a különböző etnikai csoportok térhasználati mintázataiban.

2. A kutatás kérdései és módszertana

SA kutatás központi kérdése, hogy milyen szerepet játszanak a szimbolikus terek a szabadkai városi identitás alakulásában, és hogyan tükrözik vissza a különböző nemzetiségi közösségek kulturális, politikai és társadalmi sajátosságait. Ennek mentén négy specifikus kérdés került megfogalmazásra:

- Milyen szimbolikus térhasználati folyamatok játszódnak le a városban, és ezek hogyan változtak történeti időszakok során?
- Hogyan viszonyulnak a különböző nemzetiségek a városi szimbolikus elemekhez és azok használatához?
- A helyi lakosok hogyan gondolkodnak a városi térről, és milyen gyakorlatokon keresztül élik meg a térbeli identitásukat?
- Melyek a város fő mentális terei, és milyen társítások, szimbolikus jelentések kapcsolódnak hozzájuk?

Szabadka a kárpát-medencei magyar városhálózatból már csak mennyiségi paraméterei miatt is kitűnik. Ez az egykor legnagyobb lélekszámú magyar többségű külhoni város még 2011-ben is relatív magyar többségű volt, és önmagában mintegy 40%-át jelenítette meg Vajdaság magyar városi lakosságának (PÉTI ET AL., 2020). 2011-ben még a 34. legnagyobb Kárpát-medencei magyar városi közösségnek adott otthont, amely egyben a 8. legnagyobb külhoni magyar városi közösség volt (PÉTI ÉS SZABÓ, 2016). E jelentős számú magyar

jelenlét arányai ugyanakkor egy valódi multiethnikus közegre utalnak, és nem egy etnikailag inkább homogén többség külhoni magyar településterületre.

A módszertan két fő szakaszból épült fel. Az első szakaszban kérdőíves felmérést végeztünk (2024. október – 2025. január) a szabadkai lakosság körében. Az adatfelvétel online történt, célzott Facebook-hirdetés segítségével, három nyelven (magyar, szerb és horvát). Összesen 205 értékelhető válasz érkezett, amelyek lehetőséget biztosítottak a városi szimbolikus terek percepciójának kvantitatív vizsgálatára. A kérdőív a szimbolikus elemek (szobrok, emlékművek, épületek, terek) értékelésére, az azokhoz való érzelmi és identitásbeli kötődésre, valamint a konfliktusok érzékelésére kérdezett rá. Az eredmények lehetővé tették a lakossági attitűdök összehasonlítását nemzetiségi bontásban is.

A második szakaszban félig strukturált interjúkat és mentális térképezést végeztünk (2025 tavasza). Az interjúalanyok kiválasztása szakértői mintavétellel történt: civil szervezeti vezetők, kulturális élet szereplői és helyi lakosok vettek részt. Összesen nyolc interjút készítettünk (öt magyarul, három szerbül, több esetben vegyes etnikai kötődéssel), amelyekhez nyolc mentális térkép is társult. Az interjúk célja az volt, hogy mélyebb betekintést nyújtsanak a szimbolikus terekhez fűződő narratívákba, az identitásbeli kötődésekbe és a konfliktusérzékelésbe. A mentális térképezés pedig vizuális formában rögzítette, hogy a résztvevők milyen városi elemeket tartanak fontosnak, és ezek milyen szimbolikus jelentésekkel telítődnek.

Az elemzés során támaszkodtunk Lynch (1960) városkép-elméletére, amely öt kulcselemet különít el: utak, határok, csomópontok, negyedek és iránypontok. Ez a keret lehetővé tette a mentális térképek strukturált értelmezését, valamint a városi tér „olvashatóságának” összevetését különböző közösségek között. Emellett a társadalomföldrajzi elméletek – Lefebvre (1991) tértermelési triádjá, Massey (1994) relációs térfelfogása, illetve Paasi (2003) területi identitásról szóló megközelítése – segítették annak megértését, hogyan kapcsolódnak össze a fizikai tér, a szimbolikus jelentések és a társadalmi gyakorlatok.

A módszertani trianguláció – kérdőív, interjú és mentális térképezés kombinálása – lehetővé tette, hogy a város szimbolikus dimenzióját több szinten vizsgáljuk. A kvantitatív adatok kirajzolták az általános mintázatokat és a nemzetiségi különbségeket, míg a kvalitatív

interjúk és mentális térképek feltárták a mögöttes jelentésrétegeket és az érzelmi kötődéseket. Így a kutatás nem csupán a szimbolikus terek fizikai jelenlétét, hanem azok társadalmi beágyazottságát, konfliktusait és identitásformáló erejét is megmutatja Szabadka városi közegében.

3. A kutatás elméleti háttere

3.1. Szimbolizáció és szimbolikus terek

A szimbolikus terek és szimbolikus tájak vizsgálata a társadalomföldrajz, a kulturális földrajz és a város-szociológia metszéspontjában helyezkedik el. E terek nem pusztán fizikai helyszínek, hanem társadalmi konstrukciók, amelyekben a hatalom, az identitás és a kollektív emlékezet összefonódik. A szimbolikus dimenziók feltárása lehetőséget ad annak megértésére, hogy a városok hogyan válnak a politikai, kulturális és nemzetiségi diskurzusok színtereivé. A kulturális szimbólumok elhelyezése, újraakasztása vagy eltávolítása a városi térben egyszerre jelez társadalmi kohéziót és konfliktust, így a szimbolikus terek elemzése érzékeny indikátora a többnemzetiségű közösségek együttélésének.

A létrejövő komplex kulturális táj és hozzá kapcsolódó helyek fontos összetevői a szimbólum és az általa létrejövő – kulturális konstrukcióként értelmezhető – de már egy szelektált és fontosnak ítélt elemekkel létrejövő – szimbolikus térnek (ZUPANČIČ, 2021; GREIDER ÉS GARKOVICH, 1994; AASE, 1994). Lefebvre megközelítése hangsúlyozza a szimbólumok szerves szerepét a tér előállításában, kiemelve jelentőségüket a reprezentációs terekben. Az ember ilyen megközelítésben egy „animal symbolicum”, amely hangsúlyozza: a társadalom és az egyének erősen meghatározzák a mindennapi életet azért, hogy fizikai és szimbolikus határokkal rendelkező térbeli és időbeli egységeket hoznak létre (VÍIK, 2011; MONNET, 2011).

A szimbólum olyan ábrázolásként értelmezhető, amely a szó szerinti értelmezésen túlmutató jelentést hordoz (MONNET, 2011), az adott csoporthoz, kultúrához tartozó szemioszféra fontos eleme (BASIK ÉS RAHAUTSOU, 2019). Nem csupán önkényes reprezentációk, hanem mélyen összefonódnak az emberi megismeréssel és

viselkedéssel. Kulturális értékeket, hiedelmeket és attitűdöket közvetíthetnek, alakítják az egyének világértelmezését és befolyásolják cselekedeteiket (FERGUSON, 2023). A szimbólumok és referenciáik közötti kapcsolat nem véletlenszerű; ehelyett a szimbólumokat az egyének és struktúrák hozzák létre, emelik „hivatalos jelentésként” a szemioszférába (BASIK és RAHAUTSOU, 2019) és értelmezik az alapján, hogy milyen kapcsolatot teremtenek azzal, amit a szimbólum képvisel (PAMPOULOU, 2017). Az emberi tevékenység jelek, szimbólumok egész sorát hozza létre környezetében (Monnet, 2011), amellyel nem csak a tereket alakítja helyekké, de egy komplex, koherens értelmet és keretet is ad az adott környezetben való létezéshez (BASIK és RAHAUTSOU, 2019; MONNET, 2011).

Azonban a folyamatot számos konfliktus kísérheti, amelyet leginkább 4 fő csoportba sorolnak (HARRISON, 1995). Az egyik az értékelési verseny (valuation contest), amely során az egyes szimbólumok rangsorolása történik, nagyon gyakran más – akár marginális, kisebbségi – csoportok szimbólumaival szemben, negatív tartalmat társítva hozzá. A második fő konfliktusforrás a tulajdoni verseny (proprietary contest), egy már elfogadott szimbólum körüli használati jogok és kötődési viszonyok körül zajlik a diskurzus. A harmadik folyamat az innovációs verseny (innovation contest). A társadalmi, kulturális csoportok rá vannak kényszerülve, hogy saját identitásuk erősítése, a megkülönböztetés érdekében saját szimbólumokat hozzanak létre, megteremtsék az másítás (othering) folyamatát a szimbólumok színterében is. Végül pedig az expanzivitás, a területért vívott verseny (expansory contest), amely során a szimbólumok térbeli elhelyezésével – vagy éppen áthelyezésével, rombolásával – szimbolikus térfoglalás történik (HARRISON, 1995). A felvázolt szimbolikus konfliktusok ugyanakkor egy pontba futnak össze, céljuk a szimbolikus és kulturális tőke birtoklása és a csoport érdekei szerinti elosztása (BOURDIEU, 1989).

A szimbolizáció végeredményeként egy különleges kapcsolat jön létre a szimbolizált jelenség, a szimbólum és a közösség között (ZUPANČIČ, 2021). E folyamat egy társadalmi szükséglet, hiszen horgonyként funkcionál az identitás számára, emocionális tartalom kapcsolódik hozzá (ZUPANČIČ, 2021). A szimbolizáció folyamata tehát a szelekció, identifikáció, interpretáció, reprezentáció és további misztifikáció elemekből tevődik össze, ugyanakkor a térbeli szimbólumok egyéb tényezőknek is meg

kell felelniük, úgymint a láthatóság, reprezentativitás és elérhetőség, hozzáférhetőség (ZUPANČIČ, 2021), az ezen elvek alapján létrehozott és elhelyezett szimbólumok szimbolikus tereket hoznak létre.

Minden tér rendelkezik szimbolikus dimenzióval, némelyek azonban erősebb szimbolikus jelentéssel bírnak, mindez nagyban hatalmi viszonyok kérdése és eszköze egyben – nemcsak a szimbólumok definiálása és meghatározása, de annak használata, használatuk engedélyezése a földrajzi helyeken (MONNET, 2011). A mindenkor hatalom, amely a kulturális tőke jelentős részét is birtokolja (BOURDIEU 1989), természetesen a legmeghatározóbb módon próbálja szimbólumait elhelyezni. Erre a városi közterek a legalkalmasabbak, amelyek, habár a szabadság és egyben az ellenállás terei, hiszen sok ember befogadására alkalmasak, mégis az elhelyezett szimbolikus elemekkel a tér jelentése és a közvetített identitás jelentősen átalakítható, korlátozható (MONNET, 2011).

A felvázolt térkezelési mechanizmus, a szimbolikus térhasználat, a tér szimbólumokkal való megtöltése, ünnepi, rituális használata formális vagy informális módon. Ez nem csak térbeli, de időbeli változást is magában hordoz. A különböző történelmi korszakokban – legyen az politikai vagy gazdasági –, eltérő (kulturális) gyakorlatok alakulnak ki (BODÓ és BIRÓ 2017) eltérő teret kitermelve maguk körül, különböző jelentésrétegeket kölcsönözve a térnek, eltérő szimbolikus és toponímiai tájat létrehozva (BASIK és RAHAUTSOU, 2019). Bizonyos megközelítésben az egész létrehozott tér, egy egész város a szemioszféra részeként értelmezhető szemiotikai tér (REMM, 2011). A szemioszféra legfontosabb jellemzője a lehatároltság, mely biztosítja egységét és különállóságát más szemiotikai terektől. A szemioszféra határa biztosítja az önmeghatározást, az „ők” és „mi” elkülönülését, utóbbi csoportnak nincs közös nyelve a belső térrel és azok elemeivel, köztük fordítás szükséges. Ugyanakkor a szemioszférán belül is számos határ létezik, melyek heterogén rendszerei aszimmetrikusak, amely egy centrum-periféria relációban mutatkoznak meg (LOTMAN, 1990). A városi tér pedig lehetőséget ad a szemioszféra elemeinek megjelenésére (LEONTOVICH és KOTELNIKOVA, 2022). A városok egyfajta szöveggént értelmezhetők, amelyben az épületek, utcák, terek és más városi elemek jelentést hordoznak. Tehát nem csak egy fizikai tér, de egy jelentésrendszer is, amelyet dekódolni lehet. A városi tér, az építészeti stílusok, az utcablák,

a közlekedési rendszerek, emlékművek mind-mind olyan elemek, amelyek különböző jelentéseket közvetítenek a város lakóinak és látogatóinak.

3.2. A szimbolikus táj és mentális tér elméleti megközelítései

A szimbolikus táj fogalma a táj és az emberi tapasztalatok közötti komplex interakciókat tükrözi, amelyeket az egyének, a kultúra, a történelem és a politikai kontextus formál. A táj nem csupán fizikai tér, hanem olyan szimbolikus jelentésekkel is bír, amelyek a társadalmi és kulturális identitás kifejezésére szolgálnak. A tájrégészet, mint tudományág, hangsúlyozza a táj társadalmi, gazdasági és szimbolikus aspektusait, amelyek az ember és a környezet közötti interakciók történelmét tükrözik (Zatyko 2023). A táj szimbolikus jelentései gyakran a politikai hatalom és a nemzeti identitás építésének eszközeként is funkcionálnak, ahogyan azt a belorusz főváros, Minszk toponimikai rendszere is mutatja, amely a politikai agendák és a nemzeti narratívák kifejezésére szolgál (BASIK és RAHAUTSOU, 2019).

A táj szimbolikus jelentései a politikai és társadalmi kontextusokban is megjelennek, például Lettországbán, ahol a táj percepciója szoros kapcsolatban áll a politikai és társadalmi helyzettel (NITAVSKA, 2023). A táj történelmi fejlődése, valamint a kulturális és regionális különbségek jelentős szerepet játszanak a táj szimbolikájának kialakításában. A vallási szimbólumok, mint például a mecsetek körüli írárok, szintén hozzájárulnak a táj szimbolikus jelentéséhez, amely a vallási és kulturális identitás kifejezésére szolgál (FITRIANA, 2021).

A szimbolikus táj fogalma továbbá a szent helyek és a politikai hatalom összefonódásában is megjelenik, ahogyan azt a Cipruson végzett tájrégészeti kutatások is alátámasztják, amelyek a szent tájak politikai és gazdasági struktúrákkal való összefonódását vizsgálják (PAPANTONIOU és VIONIS, 2017). A táj szimbolikus jelentései tehát nemcsak a fizikai környezetre, hanem a társadalmi és politikai dinamikákra is reflektálnak, amelyek formálják a közösségek identitását és a helyhez való viszonyukat.

A szimbolikus táj fogalmának megértéséhez elengedhetetlen a különböző tudományágak közötti interdiszciplináris megközelítés, amely lehetővé teszi a táj

szimbolikus aspektusainak mélyebb feltárását. A táj szimbolikus jelentései tehát a kultúra, a történelem és a politikai kontextusok összefonódásában gyökereznek, és hozzájárulnak a közösségi identitás és a helyszellem kialakulásához.

A szimbolikus táj fogalma tehát rávilágít arra, hogy a városi tér mindig többre tehető jelentésekkel telítődik, amelyek a kulturális identitás, a hatalmi viszonyok és a politikai konfliktusok szintjén értelmezhetők. Ugyanakkor e jelentések nem csupán elméleti konstrukciók, hanem a városlakók mindennapi tapasztalatában és térhasználatában is testet öltenek. Ennek feltárására alkalmas módszer a mentális térképezés, amely lehetővé teszi, hogy vizuálisan és kvalitatívan rekonstruáljuk, miként jelennek meg a szimbolikus elemek az egyének kognitív térképeiben. Ily módon a mentális térképek az elméleti szimbolikus tájhoz képest a társadalmi tapasztalat „alulnézeti” leképezését adják, feltárva a közös horgonyokat, de a különböző közösségek eltérő értelmezéseit és hangsúlyait is.

A mentális terek és a mentális térképezés értelmezéséhez több, egymással részben vitatkozó, részben kiegészítő elméleti hagyomány kapcsolható. A posztstrukturalista vonal Lyotard nagy elbeszélésekkel szembeni kritikájából indul ki: a városról, a határtérsegekről vagy a közterekről készülő mentális térképek nem egyetlen „helyes” ábrázolást adnak, hanem sokféle, lokális narratívát rögzítenek, amelyek eltérő tudásrendszerekhez és érdekeltségekhez kötődnek (LYOTARD, 1979). Foucault tudás–hatalom kerete ezt térbelileg konkretizálja: a térszervezés, a kategorizálás és a heterotópiák olyan gyakorlatok, amelyek a társadalmi rendet termelik és fenntartják; ennek megfelelően a mentális térképek nem semleges lenyomatok, hanem a fegyelmzés és a kirekesztés mintázatait is közvetítik (FOUCAULT, 1986). A strukturalista Lévi-Strauss a kulturális reprezentációk mögötti mély mintázatokra irányítja a figyelmet; a mentális térképezésben ez a bináris ellentétpárokhoz (pl. „mi/ők”, „központ/periféria”) való ragaszkodásban észlelhető (LÉVI-STRAUSS, 1962).

A marxista térkritika Lefebvre „a tér termelése” tételére épít. Lefebvre triádjá – észlelt, koncepcionált és megélt tér – arra utal, hogy a mentális térkép egyszerre érzéki benyomások összegzése, intézményi konstrukció és mindennapi gyakorlatokban gyökerező élmény. Soja ezt Thirdspace fogalma alatt továbbgondolja: az empirikusan tapasztalt és a képzeletben szerveződő dimenziók

dialogusából létrejövő „harmadik tér” jól tetten érhető a résztvevők rajzolt és verbális térképeiben (SOJA, 1996). Harvey a kapitalizmus térbeli logikáit és az igazságtalanság térbeliségét elemzi; ennek megfelelően a mentális térképezés az erőforrás-elosztásról, elérhetőségről és kirekesztésről alkotott kognitív képek kvalitatív feltárásának eszköze (Harvey, 1973).

Bourdieu „társadalmi tere” és a habitus fogalma közvetlenül kapcsolható a mentális térképekhez: a térbeli preferenciák, a „magától értetődő” útvonalak és tiltott zónák gyakran a társadalmi pozíciók és tőkeformák internalizált lenyomatai (BOURDIEU, 1989). Giddens struktúrációelmélete mindezt azzal egészíti ki, hogy a térbeli gyakorlatok – például a bejárás, megjelölés, térképezés – reprodukálják és módosítják azokat a szabályokat, amelyek a későbbi térhasználatot és -értelmezést keretezik; a mentális térképezés így nemcsak rögzít, hanem vissza is hat a (strukturális) feltételekre (GIDDENS, 1984). Paasi regionális identitásról és territorializációról szóló munkái rávilágítanak: a határok és régiók nem csupán adminisztratív entitások, hanem kognitív és diskurzív konstrukciók is, amelyek a mindennapi térelményben és a mentális térképekben jelennek meg (PAASI, 1996).

A humanisztikus-fenomenológiai megközelítés Tuan topofília fogalmával és Relph place/placelessness tézisével az affektív kötődések és a belsősség-külsősség fokozatainak vizsgálatát teszi lehetővé. (TUAN, 1977; RELPH, 1976). Az építészet- és városelméletben Lynch a városi mentális képet alkotó elemeket – utak, élek, körzetek, csomópontok, jelképes pontok – módszeresen leírja; ezek a kategóriák közvetlen kódolási sémákat kínálnak a mentális térképek elemzéséhez (LYNCH, 1960).

A posztmodern pluralizmus (Lyotard) magyarázza a mentális térképek varianciáját; a hatalom-tér reláció (Foucault, Massey, Harvey) rávilágít a térhasználat és a kirekesztés kognitív mintázataira; a tértermelés triádja (Lefebvre, Soja) analitikai rétegzést kínál; a társadalmi pozíciók és gyakorlatok (Bourdieu, Giddens, Paasi) a reprezentációk mögötti strukturális mechanizmusokat teszik láthatóvá; a helyhez kötődő élmény (Tuan, Relph, Norberg-Schulz, Lynch) pedig operacionalizálható mérőszámokra és kódokra fordítja az affektív összetevőket. E kombinált keretben a mentális térképezés nem pusztán adatfelvételi eljárás, hanem kognitív sémák, az érzelmi kötődések és a hatalmi-gazdasági viszonyok együttes feltárásának módja.

3.3. Mentális térképek és társadalomföldrajzi megközelítésük

A mentális térképek kutatása egy komplex és sokrétű terület tehát, amely a tér és az emberi észlelés kapcsolatát vizsgálja. A mentális térképek, mint a valóság szubjektív leképezései, lehetővé teszik az egyének számára, hogy saját tapasztalataik és tudásuk alapján orientálódjanak a világban.

A városi mentális térképezés kutatásának alapjait Lynch (1960) teremtette meg, aki The Image of the City című munkájában öt kulcselemre bontotta a városi tér kognitív észlelését: utak (paths), határok (edges), csomópontok (nodes), negyedek (districts) és iránypontok (landmarks). Lynch szerint a városi tér „olvashatósága” – azaz mennyire könnyen strukturálható a város képe az egyén számára – nagymértékben befolyásolja a térhez való viszonyt. Munkája azóta is alapmű a mentális térkép és a térészlelés vizsgálatában, és számos empirikus kutatás – így a jelen tanulmány is – ezt a keretet alkalmazza a városi tér mentális struktúráinak értelmezéséhez.

A mentális terek kialakulását számos tényező befolyásolja, beleértve a kulturális, társadalmi és egyéni tapasztalatokat is. A mentális térképek komplexitását Gould – White (1986) is alátámasztotta kutatásában, amelyben kiemelték, hogy a térbeli reprezentációk jelentősen függenek az egyén kulturális háttérétől, társadalmi státuszától, és a térrel való személyes tapasztalatoktól. A mentális térképek érzelmi töltettel rendelkező társadalmi konstrukciók is, amelyek jól tükrözik a tér társadalmi dimenzióit (GOULD és WHITE, 1986).

Pocock (1976) már korán rámutatott, hogy a mentális térképek egyéni komplexitása összefügg a társadalmi háttérrel és a városhoz való viszonnal. Triponescu et al. (2024) 559 temesvári lakos mentális térképét elemezve arra jutott, hogy a város peremterületei kevésbé jelennek meg, míg a belső városterek strukturáltabbak és gyakran közös elemeket tartalmaznak.

A kognitív pszichológia megközelítése szerint a mentális térképek nemcsak vizuális lenyomatok, hanem az észlelés, memória és döntéshozatal komplex interakcióinak termékei (DOWNS és STEA, 1973). Kuipers (1982) szerint ezek az egyéni térmodellek különböző szinteken szerveződnek, amelyek dinamikusan változnak a térrel való interakció során.

Bíró et al. (2006) bemutatja a mentális térképezés módszertani sokszínűségét, amely különböző hazai példákon keresztül illusztrálja a települések mentális térképeinek készítését. Kutatásának célja, hogy feltárja a mentális térképek hazai megközelítéseinek főbb eredményeit, így hozzájárulva a terület elméleti és gyakorlati megértéséhez. Rácz (2012) hangsúlyozza, hogy a mentális térképek nem csupán a fizikai tér objektív elemeit tükrözik, hanem az egyének szubjektív értelmezéseit is, amelyek a térbeli orientációt segítik elő. A mentális térképek tehát a valóság és az egyéni tapasztalatok közötti kapcsolatot tükrözik, amely a társadalmi és térbeli szegregációval is összefügg.

A helynevek szerepe a mentális térképek kialakításában szintén jelentős, ahogyan azt Reszegi (2018) is elemzi. A helynevek megbízhatósága és azok egyttmozgása a környezet tulajdonságaival, jellemzőivel és jelentéseivel befolyásolja a tér strukturálását és a mentális térkép kialakítását. Pap (2021) kutatása a Sziget Fesztivál, mint mentális hely kontextusában vizsgálja a társadalmi konstrukciókat, amelyek a tér jelentését formálják, így rávilágítva arra, hogy a mentális térképek

nem csupán fizikai reprezentációk, hanem kulturális és társadalmi jelentéseket is hordoznak.

A mentális térképek fejlődése és azok társadalmi kontextusa a fiatalok körében is megfigyelhető, ahogyan Bagoly-Simó et al. (2023) kutatásai is mutatják. A berlini középiskolások mentális térképei alapján a kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a topográfiai készségek és a térbeli gondolkodás fejlettsége alacsony szinten áll. Ez a jelenség a kognitív térképezés területén végzett további kutatásokkal is összhangban van, amelyek a lakóhely és az iskolai végzettség hatását vizsgálják a mentális térképek kialakulására (VÁNCSA, 2022).

A legújabb kutatások a kézi mentális térképezést GIS-alapú vizualizációval egészítik ki, lehetővé téve a kollektív percepciók aggregálását és térbeli összevetését. Ez különösen fontos a várostervezésben, ahol az érzékelt és a formális térbeli struktúrák eltérése vizuálisan is jól értelmezhető (TRIPONESCU ET AL. 2024).

A mentális térképek tehát nem csupán a fizikai tér reprezentációi (1. ábra), hanem a társadalmi és kulturális kontextusok által is formált konstrukciók. Keményfi (2011) elemzései a nemzeti identitás és a kollektív

Forrás: Saját szerkesztés a felhasznált szakirodalom alapján (2025)

emlékezet szerepét hangsúlyozzák a mentális térképek kialakulásában, míg Nagy (2014) a bős-nagymarosi vízlépcsőkonfliktus kapcsán a helyi diskurzusokat és azok mentális térképekre gyakorolt hatását vizsgálja. A kutatások összessége rávilágít arra, hogy a mentális térképek nem csupán egyéni, hanem társadalmi konstrukciók is, amelyek a kultúra, a történelem és a közösségi tapasztalatok összefonódásából születnek.

Összességében a mentális térképek kutatása egy interdiszciplináris megközelítést igényel, amely figyelembe veszi a pszichológiai, szociológiai és kulturális tényezőket is. A mentális térképek nem csupán a fizikai tér reprezentációi, hanem a társadalmi és kulturális jelentések komplex hálózata, amely folyamatosan formálódik az egyének és közösségek tapasztalatai által.

3.4. Térérzékelés, identitás és határdiskurzusok

A társadalomföldrajzi gondolkodásban a tér már régóta nem pusztán fizikai entitásként jelenik meg, hanem társadalmi rendszerek, egyéb szereplők és egyének által meghatározott konstrukcióként. A „társadalmi tér” fogalma (LEFEBVRE, 1991; MASSEY, 1994) hangsúlyozza, hogy a tér nem előre adott, hanem a társadalmi gyakorlatok, hatalmi viszonyok és kulturális jelentésalkotás révén jön létre. Ez különösen releváns akkor, amikor a városi tér érzékelésének etnikai dimenzióit vizsgáljuk. Az interetnikus kapcsolatok nemcsak az együttélés vagy a térhasználat mikéntjét határozzák meg, hanem a tér mentális leképezését is.

A mentális térképek gyakran tükrözik a városi tér igazságtalan eloszlását, vagyis, hogy egyes területek hiányoznak vagy negatív jelentéssel bírnak a marginalizált közösségek térképén. Harvey (1996) térbeli igazságosság fogalma mentén ezeket a hiányokat nem pusztán esztétikai, hanem társadalmi problémaként értelmezhetjük.

A kollektív emlékezet elméletének kortárs földrajzi értelmezései kiemelik, hogy a városi emlékezhelyek (lieux de mémoire) nemcsak történelmi, hanem identitáspolitikai jelentést is hordoznak. Hoelscher és Alderman (2004) ezt emlékezeti topográfiaként írják le, amelyben a városi tér maga válik emlékezeti diskurzusok hordozójává.

A különböző etnikai csoportok eltérő kollektív tapasztalatokkal, kulturális referenciákkal és történelmi

narratívákkal rendelkeznek, amelyek meghatározzák, hogy milyen jelentést tulajdonítanak egyes városi helyszíneknek (KEMÉNYFI, 2011; TUAN, 1977). A hely tehát nem csupán üres konténer, hanem identitásteremtő térrész is. A magyar, szerb vagy más etnikumok által használt térbeli nyelvhasználat, a toponímia, valamint az emlékezetpolitikák – emléktáblák, szobrok, intézménynevek – eltérő jelentéstartományokat közvetítenek (RESZEGI, 2018). Ezek a különbségek mentális térképekben is megjelennek, különösen akkor, ha a közösségek saját téridentitásukat más csoportoktól való differenciálás révén határozzák meg. Az etnicitás tehát nem csupán társadalmi kategória, hanem térformáló erő is. Az etnikailag tagolt városok esetében gyakran megfigyelhető, hogy a térérzékelés „mi” és „ők” kategóriák mentén szerveződik (PAASI, 1996; ERŐSS, 2023). Ez nem feltétlenül jelent konfliktust, de arra utal, hogy a tér társadalmi jelentése nem egységes, hanem többértelmű, szegmentált és dinamikus. Különösen érdekes példát nyújt az etnikai terek átalakítására, valós és potenciális konfliktusokra a szétterülő pozsonyi agglomeráció (BALIZS, 2023).

A határ menti városok térbeli és társadalmi szerkezete, valamint identitásrendszere sajátos jegyeket mutat. A társadalomföldrajzban a határ nem csupán egy választóvonal, hanem társadalmi-térbeli gyakorlat, amely strukturálja a helyiek tértapasztalatát és identitását (NEWMAN és PAASI, 1998). A határok konstruált jellege – azaz hogy politikai, kulturális, társadalmi és gazdasági diskurzusok hozzák létre – különösen fontossá válik olyan városok esetében, amelyek több nemzetiség találkozási pontján helyezkednek el (DONNAN és WILSON, 1999).

A határtérsegek a „köztes terek” (thirdspace) fogalmával is leírhatók, ahol a helyi lakosok egyszerre kötődnek több kulturális és nemzeti térhez (SOJA, 1996). Ez a jelleg egyedi térérzékelést eredményez, amely a mentális térképek sokszínűségében is visszaköszönhet. A határ és a határtériség, mint topológiai és szimbolikus tér, befolyásolja, hogy az emberek hogyan érzékelik a közelséget, a kapcsolatokat, és önmagukat hol helyezik el a „belső” és „külső” dichotóm rendszerben (TÓTH, 2011).

A határ mentén élő közösségek gyakran kettős vagy többszörös identitással rendelkeznek, ami a térbeliséghez való viszonyukban is megjelenik: egyazon hely egyszerre válhat „sajátként” és „idegenként” megélt térré, attól függően, milyen diskurzusok aktiválódnak.

A mentális térképezés során ezek az identitásrétegek és határnarratívák kulcsfontosságúak lehetnek (SCOTT, 2012).

A kollektív emlékezet a tér társadalmi konstrukciójának egyik alappillére. Az emlékezet helyei – legyenek azok épületek, utcák, terek vagy térképi szimbólumok – nemcsak az emlékezést, hanem a térbeliséget is meghatározzák (HALBWACHS, 1992; NORA, 1989). A nemzeti, regionális vagy lokális identitások történelmi narratívákon keresztül képezik le a teret: mit jelent „központnak” vagy „perifériának” lenni, hol van a „mi helyünk” a térképen (PAASI, 2003) a városban.

A társadalomföldrajzi kutatásokban is szerepet kap, hogy a kollektív emlékezet nem egy múltba zárt tudásforma, hanem aktív társadalmi konstrukció, amely újra és újra „térképezi” a világot. A nemzeti emlékezet különösen érzékeny a térre: térképek, topográfiai elnevezések, történelmi városnevek mind identitáspolitikai eszközökké válhatnak, amelyek alakítják az emberek térészlelését (KEMÉNYFI, 2003).

Ezek az emlékezeti gyakorlatok ugyanakkor nem egységesek: különböző társadalmi csoportok különféle helyekhez rendelnek jelentéseket, és ezekből építik fel saját mentális térképüket. A tér tehát nemcsak a mozgás és elhelyezkedés fizikai dimenziója, hanem szimbolikus mező is, ahol a kollektív reprezentációk és

identitásdiskurzusok találkoznak (BOURDIEU, 1993; GIDDENS, 1984). (2. ábra)

A mentális térképezés tehát kapcsolódik a társadalomföldrajz azon irányzataihoz, amelyek a tér társadalmi jelentését, konstrukciós folyamatait, valamint az identitás térbeli vetületeit vizsgálják. A társadalomföldrajzban Massey (1994), Soja (1996) munkái alapozták meg azt a szemléletet, amely a helyet nem statikus egységként, hanem kontextusfüggő és sokrétű entitásként értelmezi. Összességében tehát a városi mentális térképek társadalomföldrajzi értelmezésének főbb dimenziói több oldalról tevődnek össze (1. ábra). A térészlelés kognitív alapjai (DOWNS és STEA, 1973; KUIPERS, 1982) mellett a mentális térképek mindig társadalmilag és kulturálisan beágyazottak: tükrözik az egyén etnikai, nyelvi és társadalmi identitását (MASSEY, 1994; BOURDIEU, 1993), valamint a kollektív emlékezethez való viszonyát (HALBWACHS, 1992; HOELSCHER és ALDERMAN 2004). A Lynch-féle városszerkezeti elemek segítségével e mentális leképezések strukturáltan értelmezhetők, míg az újabb kutatások (pl. TRIPONESCU ET AL., 2024) már a digitális eszközöket is integrálják az egyéni és közösségi térérzékelés vizsgálatába. A fenti keret lehetővé teszi, hogy a mentális térképek elemzését ne csupán vizuális, hanem társadalomelméleti, identitás- és emlékezeti szempontból is árnyalt módon közelítsük meg.

Forrás: saját szerkesztés, a felhasznált szakirodalom alapján, 2025

4. A kutatás empirikus eredményei

4.1. Szabadka mentális terei

A mentális térképek elemzése során 8 szabadkai lakos – különböző korú, nemű és nyelvi háttérű személy – rajzait vetettük össze, hogy feltérképezzük, milyen közös és eltérő elemek rajzolódnak ki a városi tér mentális reprezentációiban. A kvalitatív tartalomelemzés alapján Lynch városkép-elméletét vettük, amely öt komponens – utak (paths), határok (edges), negyedek (districts), csomópontok (nodes) és iránypontok (landmarks) – mentén kínál fogalmi keretet a városi tér észlelésének megértéséhez.

A mentális térképezés eredményei illusztrálják, hogy a városi tér nem egységes, objektív entitás, hanem társadalmilag konstruált élménytér, amely különböző társadalmi helyzetek, nyelvi identitások és élethelyzetek szerint eltérő módon jelenik meg. Ez összhangban áll Lefebvre (1991) tértermelésről alkotott elméletével, amely szerint a tér egyszerre érzékelt, megélt és koncepcionálisan meghatározott. A szabadkai lakosok rajzai e három dimenzió sajátos kombinációit tárják fel: az útvonalak (paths) a mindennapi közlekedési és élménytereket, a csomópontok (nodes) a társadalmi interakció központjait, míg a városrészek (districts) az identitáshoz és hovatartozáshoz kötődő térbeli kategorizációkat jelenítik meg (LYNCH 1960).

A Trg slobode, a Korzó és a(z) (ócska)piac (buvljak) minden résztvevő fejében hangsúlyosan csomópontként jelenik meg. Ezek a helyek nem csupán közlekedési vagy funkcionális központok, hanem szimbolikus terek is, amelyek a városi identitás közös horgonyai. Ezzel kapcsolatban Massey (1994) power geometry fogalma is releváns: a központi csomópontokhoz való hozzáférés, azok használatának intenzitása eltérő társadalmi csoportok számára más-más jelentéssel bír. AN rajzán (3. ábra) a főter és a Korzó a város egészét szervező kiindulópont, míg JE térképe inkább a funkcionális relációkat – piac, intézmények, lakónegyedek – hangsúlyozza, ezzel erősítve a tér „koncepcionált” dimenzióját.

A városrészek (pl. Prozivka, Kertváros, Novi Grad, Teslina) a legtöbb térképen önálló kategóriaként jelennek meg, amelyeket gyakran lakóhelyhez vagy személyes tapasztalatokhoz kötnek a résztvevők. Ez Relph

(1976) place identity koncepciójával és Tuan (1977) toposzféra fogalmával hozható összefüggésbe: a városrészek mentális elkülönítése érzelmi és tapasztalati alapú, a helyhez való kötődést fejezi ki. RI és RO térképe például olyan perifériás negyedeket emel ki (Zorka, Makkhetes), amelyek más rajzokon alig szerepelnek, ami jelzi, hogy a helyi lakosok mentális térképei a mindennapi életvilágból kiindulva különböző súlypontokat rajzolnak ki.

A határok (edges) megjelenése jól illeszkedik Harvey (1973) térbeli igazságossággal kapcsolatos megközelítéséhez és Paasi (1996) területi identitásról szóló elméletéhez. A vasútvonal több résztvevőnél is határként jelenik meg, amely a „belső” és a „külső” városrészeket választja el (AN, RO), ezen túl elhelyezkedő területek sokkal kevésbé részletesen jelennek meg a mentális térképeken – ez jól példázza, hogy a mentális térkép nem csupán leíró, hanem a társadalmi gyakorlatokban gyökerező térbeli rendet is tükrözi. (4. ábra, lásd következő oldal)

Az iránypontok (landmarks) – például a városháza, a zsinagóga, a templomok vagy a Palicsi-tó – a városi tér szimbolikus elemei, amelyekhez emlékezet és identitás kötődik. Ezek a „szimbolikus horgonyok” Lynch mellett Norberg-Schulz (1979) genius loci koncepciójával is értelmezhetők: a város szellemének és karakterének kulcselemeiként. Az idősebb résztvevők részletesebb és szimbolikusabb térképein ezek a pontok kiemeltebb szerepet kapnak, ami Bourdieu (1984) habitus fogalmával is magyarázható: a városban szerzett tapasztalatok, rutinszerű mozgások és emlényomok hosszabb távon mélyebb beágyazottságot eredményeznek.

Összességében a szabadkai mentális térképek azt mutatják, hogy a város mentális képe erősen központosított, ugyanakkor differenciált (4. ábra). A közös csomópontok és iránypontok a kollektív várostér stabil elemeit adják, míg a perifériák és negyedek eltérő hangsúlyai az egyéni tapasztalatokból és társadalmi helyzetekből fakadnak. Ez jól példázza, hogy a mentális térképek egyszerre tükrözik a város fizikai topográfiáját, a szimbolikus jelentéseket, a társadalmi kapcsolatok terét és az egyéni életvilágok élményeit. A kvalitatív elemzés Lynch kategóriái mentén, kiegészítve Lefebvre, Massey, Tuan és Relph elméleteivel, lehetővé teszi, hogy a mentális térképeket ne csupán rajzolt dokumentumokként, hanem a társadalmi és kulturális térhasználat komplex lenyomataiként értelmezzük.

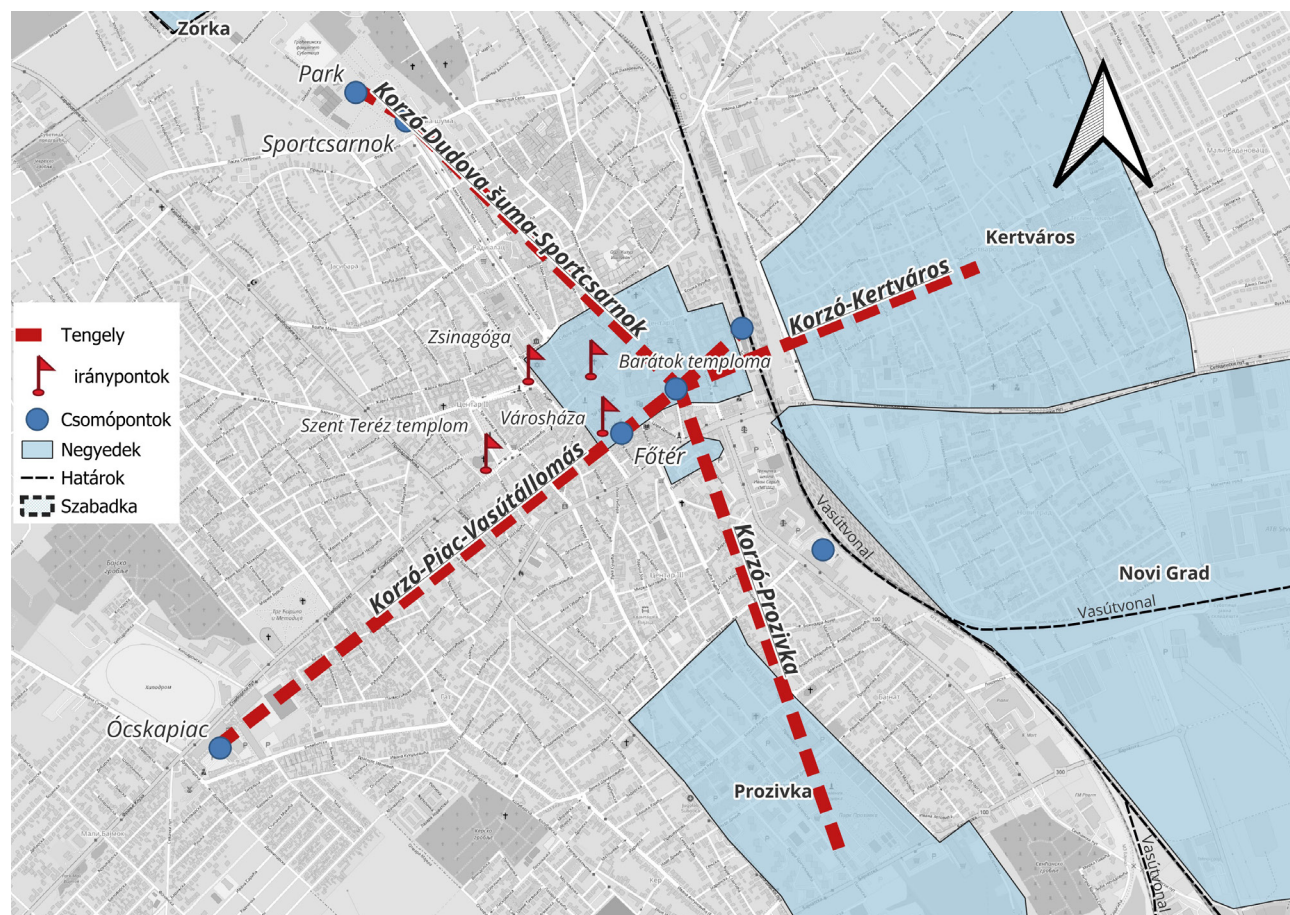
3. ábra:
Példa mentális térképek a kutatásban résztvevőktől

Forrás: a szerző saját szerkesztése

4. ábra:

Az elemzett mentális térképek összesített eredménye.

Forrás: a szerző saját szerkesztése, 2025

4.2. Nemzetiségi dimenziók a szabadkai mentális térképekben

A szabadkai mentális térképek nemcsak az egyéni térélményekről adnak képet, hanem a város nemzetiségi sokszínűségének lenyomataiként is értelmezhetők. Szabadka szerb, magyar, bunyevác és más közösségeinek együttélése a város történetében mindig is meghatározó volt, és ez a térbeli reprezentációkban is tükröződik. A résztvevők rajzai alapján látható, hogy bár léteznek közös kognitív pontok – a Trg slobode, a Korzó, a piac, a vasútállomás –, a városrészek, szimbolikus terek és nyelvi címkézések szintjén nemzetiségi különbségek bontakoznak ki.

Az eltérő nyelvhasználat és helymegnevezés (pl. „Korzó” vagy „Korzo”, „Piac” vagy „Buvljak”) a város diszkurzív pluralizmusát jelzi. Ez Paasi (1996) szerint

a területi identitás egyik alapvető mechanizmusa: a helyek elnevezései nem csupán leíró funkcióval bírnak, hanem identitásjelölők is. Hasonlóan, Brubaker (2002) rámutatott arra, hogy a nemzetiségi kategóriák gyakran a hétköznapi gyakorlatokban – így a tér megnevezésében – aktiválódnak, és a „csoporthatárok” kulturális reprodukciójának eszközei.

A rajzokban a városrészekhez fűződő viszonyok is eltérnek. Például egyes magyar résztvevők hangsúlyosabban jelölték a magyarok által lakott vagy történetileg fontos negyedeket, míg szerb résztvevők más funkcionális csomópontokat emeltek ki. Ez összhangban áll Massey (1994) „relációs térfelfogásával”, amely szerint a tér társadalmi kapcsolatok hálózatából épül fel: az etnikai–nemzetiségi hovatartozás különböző hozzáféréseket, kötődéseket és térbeli orientációkat hoz létre.

A szimbolikus terek – például a templomok, a zsinagóga vagy a központi középületek – különösen fontosak a nemzetiségi reprezentációban. A nemzeti identitás mindig kötődik „helyekhez és emlékekhez”, amelyek kollektív szimbolikus erővel bírnak. A szabadkai rajzokban ezek a helyek egyszerre működnek közös városi orientációs pontokként és nemzetiségi emlékezet-helyekként.

Összességében a mentális térképek elemzése arra mutat rá, hogy Szabadka városi identitása többszámú és nemzetiségi szempontból rétegzett. A központi csomópontok közös városi narratívát hordoznak, míg a perifériák, negyedek és szimbolikus terek hangsúlyozásában a résztvevők nemzetiségi kötődései válnak láthatóvá. Ez a sokféleség jól illusztrálja Lyotard (1979) posztmodern gondolatát a „kis narratívák” pluralitásáról, amely a város mentális képeiben etnikai–kulturális olvasatok formájában manifesztálódik.

4.3. Lakossági vélemények és szimbolikus terek a városban

A kérdőíves kutatás célja annak feltárása volt, hogy a szabadkai lakosság miként érzékeli a városi szimbolikus tereket, és ezek milyen szerepet játszanak a nemzetiségi

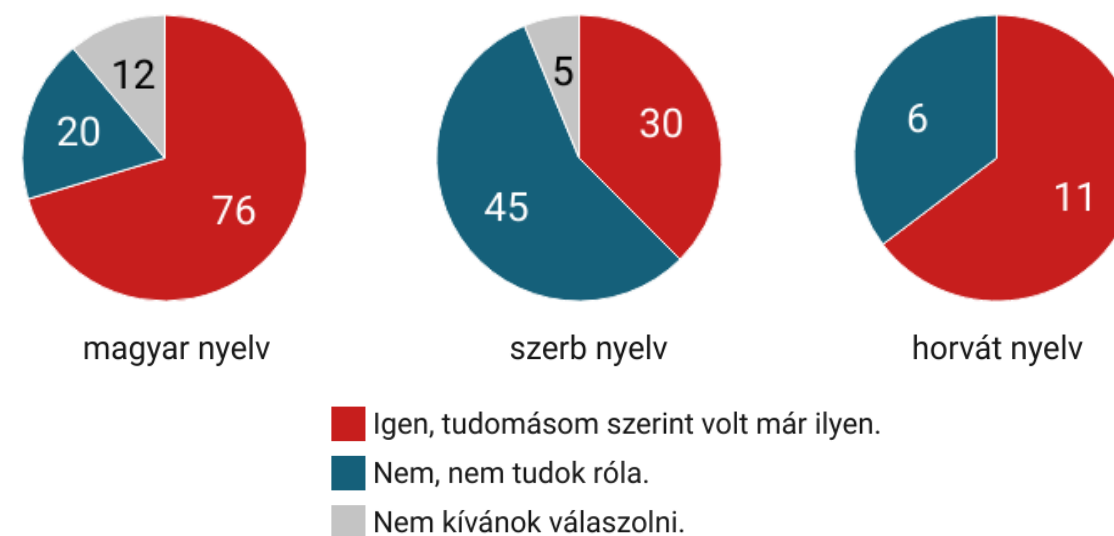
identitás és kollektív emlékezet alakításában. A válaszadók körében általános egyetértés mutatkozott abban, hogy a városi terek, szobrok és épületek nem pusztán fizikai funkciót töltenek be, hanem érzelmi és kulturális kötődéseket is közvetítenek. Sokan kiemelték, hogy az emlékművek és szobrok erősítik a történelem és kultúra tudatosulását, ugyanakkor többen is hangsúlyozták, hogy a politikai események és viták gyakran tükröződnek a köztér használatában.

A válaszokból kirajzolódott egyfajta kettősség: míg a köztér a közösségi identitás formálásának terepei, addig a nemzetiségi jelképek gyakran konfliktusforrásként is működnek. Több résztvevő rossz érzéséről számolt be, amikor nemzetiségi szimbólumokkal (zászlók, címerek) találkozott, mások viszont kifejezetten igényelték, hogy a városi térben látható legyen a saját közösségük kulturális jelenléte. Ez az ambivalencia összhangban áll a relációs térfelfogással (MASSEY, 1994), amely szerint a város tere a társadalmi kapcsolatok és értelmezések dinamikus hálózata.

A nyitott kérdések elemzése tovább árnyalta a képet. A szimbolikus terekhez kapcsolódó konfliktusok észlelése szintén eltérően jelent meg a különböző nemzetiségű válaszadók válaszaiban (5. ábra). A magyar nyelvű kitöltők körében kiemelkedően magas, 76 fő volt azok aránya, akik szerint a városban már előfordultak

5. ábra:

A kérdőívet kitöltők nyelv szerint és a szimbolikus konfliktusok érzékelése szerint

Forrás: a szerző saját szerkesztése, 2025

nemzetiségi szimbólumokkal összefüggő konfliktusok. Ehhez képest a szerb válaszadókénál ez az arány jóval alacsonyabb, mindössze 30 fő, míg 45 fő kifejezetten úgy nyilatkozott, hogy nem tud ilyen esetről, és 5 fő nem kívánt válaszolni. A horvát nyelvű válaszadók körében az elemszám kisebb, de közülük is többen, 11 fő, ismerték el a konfliktusok meglétét, míg 6 fő nem tudott ilyenekről.

Ez a különbség arra utal, hogy a konfliktusok észlelésében erős nemzetiségi aszimmetria figyelhető meg. A magyar közösség tagjai számára a szimbolikus terekben zajló viták és rongálások (például helynévnyitások, emlékművek, vallási szimbólumok megrongálása) sokkal inkább gyakoribb tapasztalatnak számítanak, míg a szerb közösség válaszai inkább azt tükrözik, hogy a csoport tagjai kevésbé érzékelik vagy kevésbé tartják fontosnak ezeket az eseteket. Ez összhangban van Brubaker (2002) etnicitásról szóló értelmezésével, amely szerint az etnikai csoportok eltérően aktiválják és érzékelik a kulturális és politikai szimbólumok körüli vitákat.

A különbség egyben a hatalmi viszonyokat is leképezi: míg az államalkotó szerb közösség tagjai hajlamosak kevésbé konfliktusként érzékelni a szimbolikus térhasználat egyoldalúságát, addig a kisebbségi közösségek számára ez láthatósági és identitásbiztonsági kérdés. A magyar válaszadók magas aránya, akik tudomást szereztek ilyen esetekről, jól példázza, hogy a szimbolikus terekhez kötődő konfliktusok elsődlegesen a kisebbségi csoportok hétköznapi tapasztalatát határozzák meg.

Összességében a lakossági vélemények alapján Szabadka szimbolikus terei egyszerre jelentik a közösségi identitás és a társadalmi kohézió eszközt, ugyanakkor a konfliktusok színtereit is. A város soknemzetiségű jellegéből fakadóan a szimbolikus terek használata mindig is érzékeny politikai és kulturális kérdés marad.

4.4. Nemzetiségi attitűdök dimenziói a szimbolikus terekhez való viszonyban

A kérdőíves kutatás adatait főkomponens-elemzéssel (PCA) dolgoztuk fel, amely három, jól elkülöníthető főkomponenst tárt fel. Ezek a komponensek együtt a teljes variancia 62%-át magyarázzák, ami a társadalomtudományi vizsgálatokban magasnak tekinthető, és arra utal, hogy a válaszadók percepciói világosan strukturáltak.

mintázatok mentén alakultak. A három főkomponens a városi terekhez való viszony három különböző aspektusát mutatja meg: a nemzetiségi reprezentáció érzékelését, a szimbolikus terek érzelmi-kognitív hatását és a nemzetiségi szimbólumokhoz való attitűdöket.

Az első főkomponens (PCA1), amelyet a nemzetiségi reprezentáció dimenziójának nevezhetünk, olyan kérdésekből állt össze, amelyek a városi terek és utcák etnikai összetételének tükrözésére, valamint a saját közösség kultúrájának és nyelvének megjelenésére kérdeztek rá. Az eredmények alapján a szerb válaszadók többsége úgy érzi, hogy a városi tér megfelelően reprezentálja identitásukat (+0,36), míg a magyar (-0,21) és különösen a horvát (-0,37) válaszadók inkább hiányosnak tapasztalják saját közösségük láthatóságát. Ez a különbség jól illusztrálja Paasi (1996) megállapítását, miszerint a regionális és helyi identitás szimbolikus kivételése gyakran aszimmetrikus, és a domináns csoport politikai súlya jobban megjelenik a térben, mint a kisebbségeké. A kisebbségi közösségek számára ez nem pusztán vizuális hiány, hanem a társadalmi láthatóság korlátozottságának élménye, amely hosszú távon gyengítheti a helyhez való kötődést.

A második főkomponens (PCA2) a szimbolikus térhasználat érzelmi és kognitív hatásait ragadta meg. Ide tartoztak olyan kérdések, amelyek a közterek és épületek városképi szerepére, a szobrok történeti és kulturális tudatosságot erősítő szerepére, valamint a politikai viták tereken való tükröződésére kérdeztek. Ebben a dimenzióban a horvát válaszadók mutattak pozitív viszonyulást (+0,24), a magyar válaszok semlegesek voltak (+0,04), míg a szerb válaszadók enyhén negatív eredményt adtak (-0,11). Az eltérés arra utal, hogy a különböző közösségek másképp értékelik a szimbolikus terek kulturális jelentését: a horvátok inkább kulturális horgonyként érzékelik őket, a szerbeknél viszont erősebben jelentkezik a politikai instrumentalizáció tapasztalata. Ez a dimenzió összekapcsolható Lefebvre (1991) tértriádjával, hiszen a szimbolikus elemek egyszerre jelennek meg az észlelt, a megélt és a koncepcionált tér szintjén, különböző hangsúlyokkal. A horvát közösség pozitív viszonyulása például a megélt térhez kapcsolódó kulturális kötődést tükrözi, míg a szerb közösség negatívabb értékei inkább a koncepcionált tér politikai terheltségére utalnak.

A harmadik főkomponens (PCA3) a nemzetiségi térhasználatot, vagyis a saját szimbólumokhoz való viszonyt

írja le. Az ide tartozó kérdések azt vizsgálták, mennyire tartják szükségesnek a válaszadók, hogy a városi terekben kifejeződjön a nemzetiségi kötődés, illetve mennyire szeretnek olyan helyeken tartózkodni, ahol saját közösségük szimbólumai (nyelv, zászló, emlékművek) jelen vannak. Az eredmények alapján a magyar válaszadók kifejezetten pozitív attitűddel viszonyultak ehhez a kérdéshez (+0,26), míg a szerbek (-0,27) és különösen a horvátok (-0,41) inkább elutasítóak voltak. Ez a komponens tehát a legerősebben polarizált (6. ábra). A különbség jól értelmezhető Smith (1991) nemzeti közösségek identitása mindig konkrét szimbólumokban és emlékezeti helyekben testesül meg. Az egyik közösség számára a szimbólumok jelenléte a kulturális biztonság és identitás erősítését jelenti, a másik számára viszont provokatív, idegen vagy túlhangsúlyozott elem lehet. Relph (1976) és Tuan (1977) humanisztikus földrajzi munkái alapján ez a különbség az affektív helyélmények eltérő rétegzettségére is utal: míg a magyar közösség számára a saját szimbólumok a helyhez kötődés erősítésének eszközei, addig más közösségekben ezek inkább a kirekesztés vagy a konkurens identitás élményét idézik fel.

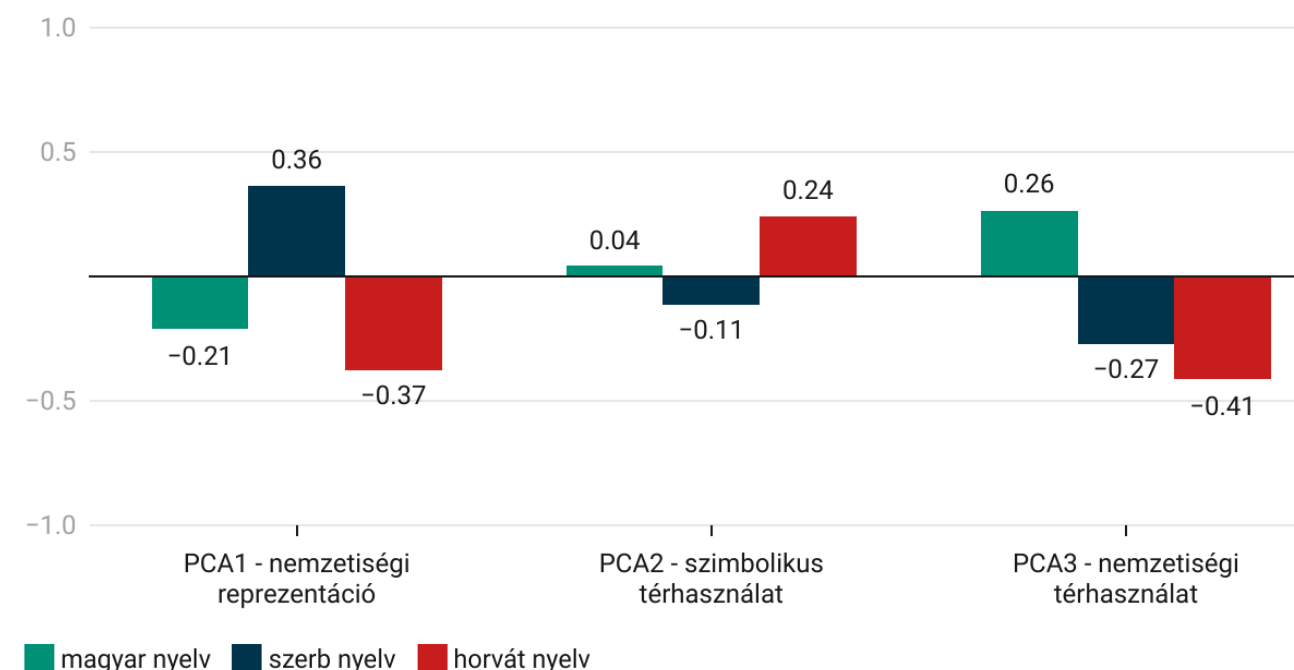
A három komponens tehát világosan kirajzolja a szimbolikus terekhez való viszony strukturális eltéréseit. A nemzetiségi reprezentáció a kisebbségi közösségek számára hiányként, a szimbolikus térhasználat érzelmi hatásai eltérő kulturális és politikai súllyal, míg a szimbólumokhoz való attitűdök éles polarizációval jelennek meg. Ezek az eredmények alátámasztják, hogy a szimbolikus terek Szabadkán nem pusztán városképi elemek, hanem a társadalmi kohézió és a konfliktusok érzékeny mutatói is. A főkomponensek mutatják, hogy a városi szimbolikus tér három jelentésszintre bomlik: (1) reprezentációs, (2) kulturális-érzelmi és (3) attitűd-alapú dimenzióra. Ezek együttes vizsgálata nélkül nem érthető meg a többnemzetiségű városi identitás összetettsége és törekenysége.

5. Összegzés

A vizsgálat rámutatott arra, hogy Szabadka városi tere nem pusztán fizikai környezet, hanem sokrétű szimbolikus mező, amelyben az identitás, a kollektív emlékezet és a társadalmi kapcsolatok egyaránt kifejeződnek.

6. ábra:

A létrehozott főkomponensek értékei a kitöltés nyelve szerint

Forrás: a szerző saját szerkesztése, 2025

A kutatás során feltett kérdésekre adott válaszok alapján elmondható, hogy a szimbolikus térhasználati folyamatok a városban folyamatos változásban vannak: a politikai rezsimok, a társadalmi átalakulások és a kulturális diskurzusok mind újabb jelentésrétegekkel ruházták fel a köztereket, épületeket és emlékműveket.

Az etnikai közösségek viszonya a szimbolikus elemekhez erősen differenciált. A magyar, szerb és horvát válaszadók eltérő mértékben érzékelték saját szimbólumaik jelenlétét vagy hiányát a városi térben. A magyar válaszadók gyakrabban tapasztalták a szimbolikus konfliktusokat, míg a szerb közösség tagjai kevésbé észlelték azokat, ami a domináns–kisebbségi viszonyrendszer következményeként értelmezhető. A horvát válaszokban a szimbolikus terek inkább kulturális horgonyként jelentek meg, jelezve, hogy az érzelmi kötődés és az identitásbeli biztonság eltérően strukturálódik a közösségek között.

A mentális térképek elemzése azt mutatta, hogy bizonyos központi helyek – a Trg slobode, a Korzó, a piac – közös kognitív horgonyként funkcionálnak, ugyanakkor

a perifériák és városrészek hangsúlyai erősen eltérnek az egyéni és etnikai kötődésektől függően. Az iránypontok, például a templomok, a zsinagóga vagy a Palicsi-tó szimbolikus jelentősége jól illusztrálja, hogy a városi identitás kollektív és egyéni élményekből egyszerre épül fel.

A kutatás tehát megerősítette, hogy Szabadka városi identitása többszólamú és rétegzett. A szimbolikus terek egyszerre működnek integráló erőként, közös városi orientációs pontként, és konfliktusforrásként, amelyek a társadalmi és etnikai különbségek mentén széttartó jelentéseket hordoznak. A város így a szemioszféra tipikus példájának tekinthető, ahol a fizikai tér és a szimbolikus jelentések egymást formálják.

Összességében megállapítható, hogy Szabadka szimbolikus terei érzékeny indikátorai a nemzetiségi viszonyoknak és a városi identitás alakulásának. A kutatás eredményei hozzájárulnak ahhoz, hogy jobban megértsük a többnemzetiségű városi közegben zajló szimbolikus folyamatokat, és alapot adnak a jövőbeni, interkulturális párbeszédet és kohéziót erősítő várospolitikai döntésekhez.

Irodalom

- Aase, H. Tor (1994). Symbolic Space: Representations of Space in Geography and Anthropology. *Geografiska Annaler. Series B. Human Geography*, 76 (1), pp. 51–58.
- Bagoly-Simó Péter, Graaf, Johannes; Tóth Ádám és Kádár Anett (2023). Europe and its Borders. A Mental Mapping Study with Secondary School Students from Central Berlin. *J-Reading: Journal of Research and Didactics in Geography*, 2 (12), pp. 21–32.
- Balizs Dániel (2023). Etnicitás és szuburbanizáció – Helyi közösségi stratégiák többnemzetiségű közegben *Kárpát-haza Szemle*, 2023 (2), pp. 6–21., 79. 10.64605/KHSZ.2023.2.01
- Barthes, Roland (1986). „3. Semiology and the Urban”. In M. Gottdiener and Alexandros Ph. Lagopoulos (szerk.), *The City and the Sign: An Introduction to Urban Semiotics*. New York Chichester, West Sussex: Columbia University Press. pp. 87–98. <https://doi.org/10.7312/gott93206-005>
- Basik, Sergei és Rahautsou, Dzmitry (2019). Toponymic politics and the symbolic landscapes of Minsk, Belarus. *Geographia Cassoviensis*, 13 (2). <https://doi.org/10.33542/gc2019-2-02>
- Bíró A. Zoltán, Csernák Boldizsár, Garamhegyi Ábel és Letenyey László (2006). *Hazai példák a mentális térképezés alkalmazására*. In Településkutatás II. Budapest: TeTT könyvek (pp. 615–646). <https://doi.org/10.14267/963-0606-25-9-13>
- Bodó Julianna és Bíró A. Zoltán (2017). Szimbolikus térhasználat változó szerepben. *Replika*, 32 (5), pp. 147–161.
- Bourdieu, Pierre. (1989). Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*, 7 (1), 14–25. <https://doi.org/10.2307/202060>
- Brubaker, Rogers (2002). *Ethnicity without groups*. *European Journal of Sociology*, 43 (2), pp. 163–189.
- Donnan, Hastings és Wilson, Thomas. M. (1999). *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Berg.
- Downs, M. Roger és Stea, David (1973). *Image and environment: Cognitive mapping and spatial behavior*. Aldine Publishing Company.
- Erőss Ágnes (2023). A szimbolikus tér kutatása a hazai földrajztudományban – megközelítések, módszerek, műhelyek. *Földrajzi Közlemények*, 147 (4), pp. 405–417.
- Ferguson, Bruce K. (2023). Symbolic meanings of ordinary city streets and their trees. *Front Psychol*, 13:1080025. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.1080025
- Fitriana, Ita. (2021). Meaning Representation and Religious Symbols Occur in Baiturrahmah Grand Mosque, Denpasar-Bali. *e-Journal of Linguistics*, 15 (2), pp. 218–225. DOI: 10.24843/e-jl.2021.v15.i02.p07
- Foucault, Michael (1986). Of Other Spaces. *Diacritics*, 16 (1), pp. 22–27. <https://doi.org/10.2307/464648>
- Giddens, Anthony (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Gould, Peter és White, Rodney (1986). *Mental Maps* (2nd ed.). Boston: Allen & Unwin.
- Greider, Thomas és Garkovich, Lorraine (1994). Landscapes: The Social Construction of Nature and the Environment. *Rural Sociology*, 59 (1), pp. 1–24.
- Halbwachs, Maurice (1992). *On collective memory* (L. A. Coser, Trans.). Chicago: University of Chicago Press.
- Harrison, Simon (1995). 4 Types of Symbolic Conflicts. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1 (2), pp. 255–272.
- Harvey, David (1973). *Social justice and the city*. London: Edward Arnold.
- Hoelscher, Steven és Alderman, H. Derek (2004). Memory and place: Geographies of a critical relationship. *Social & Cultural Geography*, 5 (3), pp. 347–355. DOI: 10.1080/1464936042000252769
- Keményfi Róbert (2003). *A kisebbségi tér változatai*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.
- Keményfi Róbert (2011). Nemzetiségi térképek mint a hatalmi beszéd mód formái (I. rész). *Tér és Társadalom*, 25 (1), pp. 63–80. <https://doi.org/10.17649/tet.25.1.1773>
- Kuipers, Benjamin (1982). The “Map in the Head” Metaphor. *Environment and Behavior*, 14 (2), pp. 202–220. <https://doi.org/10.1177/0013916584142005>
- Lefebvre, Henry (1991). *The Production of Space*. Blackwell.
- Leontovich, Olga és Kotelnikova, Nadezhda (2022). *A semiotic portrait of a big Chinese city*. *Russian Journal of Linguistics*, 26, pp. 701–720. <https://doi.org/10.22363/2687-0088-31228>
- Lévi-Strauss, Claude (1962). *The Savage Mind*. WEIDENFELD AND NICOLSON. Ltd. 153 p.
- Lotman, Yuri (1990). *Universe of the Mind*. Indiana University Press.
- Lynch, Kevin (1960). *The image of the city*. Cambridge, MA: MIT Press.

Lyotard, Jean-Francois (1979). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Ford. Bennington, G. és Massumi, B. (1984). Manchester University Press.

Massey, Doreen (1994). *Space, Place and Gender*. Polity Press.

Monnet, Jérôme (2011). The symbolism of place: a geography of relationships between space, power and identity. *Politique, Culture, Représentations*, 2011, 562. <https://doi.org/10.4000/cybergeo.24747>

Nagy Zsófia (2014). Egy konfliktus konstrukciói. Térértelmezések Bős kapcsán. *Tér és Társadalom*, 28 (1), 62–83. <https://doi.org/10.17649/tet.28.1.2555>

Newman, David és Paasi, Anssi (1998). Fences and Neighbours in the Postmodern World. *Progress in Human Geography*, 22 (2), pp. 186–207.

Nitavska, Natalija (2023). Symbolic significance and cognitive dimension of the latvian landscape. *Landscape Architecture and Art*, 22 (22), pp. 59–68. <https://doi.org/10.22616/j.lan-darchart.2023.22.06>

Nora, Pierre (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26 (Spring), pp. 7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>

Paasi, Anssi (1996). *Inclusion, exclusion and territorial identities. The manings of boundaries in the globalizing geopolitical landscape*. Nordisk Samhallgeografisk Tidskrift, 23, pp. 3–18.

Paasi, Anssi (2003). Region and Place: Regional Identity in Question. *Progress in Human Geography*, 27 (4), pp. 475–485.

Pampoulou, Eliada (2017). Graphic symbols terminology: a call for a consensus. *Journal of Enabling Technologies*, 11 (3), pp. 92–100. <https://doi.org/10.1108/JET-02-2017-0008>

Papantoniou, G. és Vionis, A. (2017). Landscape Archaeology and Sacred Space in the Eastern Mediterranean: A Glimpse from Cyprus. *Land*, 6 (2), p. 40. <https://doi.org/10.3390/land6020040>

Pap Viktória (2021). Térképek és jelképek. A Sziget Fesztivál mint mentális hely. *Jel-kép: kommunikáció közvélemény média*, 10 (4), pp. 52–72.

Péti Márton, Nagy Szabolcs és Szabó Balázs (2020). A Kárpát-medencei külhoni magyarság főbb helyi önkormányzati és településszerkezeti jellemzői. *Területi Statisztika*, 60 (3), pp. 277–308. <https://doi.org/10.15196/ts600301>

Péti Márton és Szabó Balázs (2016). Külhoni magyar városok a Kárpát-medencében napjainkban. *Falu Város Régió*, 2016 (2), pp. 107–113.

Pocock, D. (1976). Some Characteristics of Mental Maps: An Empirical Study. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1976 (1), pp. 12–25.

Rácz Attila (2012). Possible explanation for the differences in statistical and mental mapping method measured by social and spatial segregation. *Társadalomkutatás*, 30 (1), 28–37. <https://doi.org/10.1556/tarskut.30.2012.1.3>

Relph, Edward (1976). *Place and placelessness*. Pion.

Remm, Tiit (2011). Understanding the city through its semiotic spatialities. *Sign Systems Studies*, 39 (2/4), pp. 124–144. DOI: 10.12697/SSS.2011.39.2-4.06

Reszegi Katalin (2018). Helynevek – térszemlélet – mentális térkép. A nyelv, a helynevek és a tér összefüggései. *Magyar Nyelv*, 114 (2), pp. 169–184. DOI: <https://doi.org/10.18349/magyarnyelv.2018.2.169>

Scott, James Wesley (2012). European Politics of Borders, Border Symbolism and Cross-border Cooperation. *Perspectives on European Politics and Society*, 13 (1), 86–105.

Soja, E. (1996). Thirdspace. Expanding the scope of the geographical imagination. In Massey, D., Allen, J. és Sarré, P. (szerk.), *Human geography today*. Blackwell Publishers (pp. 260–278). Oxford.

Smith, Anthony. D. (1991). *National identity*. University of Nevada Press.

Tóth József (2011). A határok kára és haszna - a határokról: általában és a Vajdaság kapcsán. *Közép-Európai Közlemények*, 4 (3–4), pp. 199–222.

Tuan, Yi-Fu (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press.

Triponescu, Andrea; Dragan, Alexandru és Crețan, Remus (2024). Mapping Perception: Analyzing Mental Representations of Urban Space in Timișoara, Romania. *Urban Science*, 8 (4), p. 205. <https://doi.org/10.3390/urbansci8040205>

Váncsa Mariann (2022). A hátrányos helyzet területi és fogalmi elemeinek megjelenése a középiskolások kognitív térismeretében. *Modern Geográfia*, 17 (3), pp. 71–90. <https://doi.org/10.15170/mg.2022.17.03.06>

Viik, Tõnu. (2011). Human spatiality: A cultural phenomenology of landscapes and places. *Problemos*, 79, pp. 103–114.

Zatyko, Csilla. (2023). Tájregészeti: tudományterület, módszer, szemlélet vagy divat? *MOQOSX XI. Ős koros kutatók összejövétele. Környezet és ember*. <https://10.21862/momosz11.01>

Zupančič, Jernej (2021). Symbolization in (of) Space. Theory and Practices. In Krevs, M. (szerk.), *Hidden Geographies, Key Challenges in Geography*. https://doi.org/10.1007/978-3-030-74590-5_3

SCHWARCZ GYÖNGYI

A közbirtokossági vagyon és a közösségi szerep értelmezései Székelyföldön – Recenzió Biró A. Zoltán és Tamás László (szerk.) *Közösségi vagyon – közösségi szerep. Székelyföldi erdőgazdálkodás – szempontok, tények, lehetőségek* és Biró A. Zoltán, Sárosi-Blága Ágnes és Tamás László *Elvárások, adottságok, kihívások. Erdészek, közbirtokossági vezetők a székelyföldi erdőgazdálkodásról c. műveiről*

A Nagyküküllő Közbirtokossági Szövetség (Zetelaka, Udvarhelyszék) és a KAM – Regionális Antropológiai Kutatások Központja (Csíkszereda) együttműködésében két olyan kötet is napvilágot látott a közelmúltban, amelyekben a székelyföldi erdőgazdálkodást, azon belül is a közbirtokosságok helyzetét, szerepét vizsgálják. A csíkszeredai kutatócsoport először 2018-ban végzett a Nagyküküllő Közbirtokossági Szövetség (a továbbiakban: NKSZ) felkérésére szakmai vizsgálatot a székelyföldi erdőgazdaság témájában. Ez az együttműködés alapozta meg azt a későbbi alapos, feltáró jellegű kutatási programot, amelyre a szövetség kérte fel a kutatási központot, és amelynek eredményei a szóban forgó kötetekben láttak napvilágot. Jelen recenzió a két kötet együttes bemutatására vállalkozik, hiszen az utóbb megjelent kötet ismertetése és értelmezése nem állhat meg magában az előzmény ismerete, bemutatása nélkül.

A kutatás és a munkák középpontjában az erdőgazdálkodás, valamint annak egyik legfontosabb szereplőjének számító, a közösségi tulajdonlást és a közösségi gazdálkodási formát egyesítő közbirtokosságok állnak. A szerzők ezeken a vizsgálatokon keresztül szeretnék megérteni a székelyföldi erdő, mint közösségi vagyon lehetséges társadalmi szerepeit.

Alapvetően tanulmánykötetetről van szó, a tanulmányokat Biró A. Zoltán, Sárosi-Blága Ágnes (KAM) és Tamás László (NKSZ) jegyzi önállóan vagy társszerzőségben, illetve a korábbi kötetben helyet kapott 25 szakmai interjú is. Az interjúk döntő többsége (68%) közbirtokossági elnökökkel, illetve unió vagy székelyföldi szakmai szervezet vezetőjével készült, kisebb hányaduk pedig erdőgazdálkodásban dolgozó szakemberekkel: erdészetek munkatársaival, vezetőivel. A 2018 óta zajló kutatási folyamat során több hullámban végeztek a szerzők empirikus adatgyűjtést. Az első kötetben az interjúk mellett erőteljesen támaszkodtak a gazdaság- és társadalomtörténeti források, szakirodalmak feldolgozására, dokumentumok, médiatartalmak elemzéséből származó információkra, a terepmunka során tett megfigyeléseikre, valamint kapcsolódó térségi elemzések feldolgozására (2021, 33. o.). A második kötethez mindez kiegészült még a magánerdészeknél dolgozó szakemberek 90, a közbirtokossági vezetők 54 százaléka által kitöltött kérdőívek feldolgozásából származó eredményekkel (2023, 9–10. o.) Az erdőkre vonatkozó európai szakpolitikai anyagok áttekintését elvégző írást Munkacsoport néven a KAM szakmai gárdája közösen jegyzi a korábban megjelent kötetben, a második kiadványban pedig a 2030-ig